

ПСИХОЛОГІЧНЕ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ОСВІТЬОМУ ПРОЦЕСІ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 139–144

Особливої актуальності для системи вищої військової освіти набуває вивчення наукових поглядів щодо визначення місця та ролі критичного мислення в системі підготовки фахівців, а також досвід його формування.

Наразі проблематика вивчення стану та можливих шляхів розв'язання психологічних проблем формування критичного мислення курсантів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах є одним з важливих напрямів дослідження не лише загальної та військової психології, а й військової педагогіки, адже зазначена складова підготовки сучасних курсантів є одним з ключових завдань освітнього процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів. У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення наукових поглядів щодо визначення місця та ролі критичного мислення в системі підготовки фахівців, а також досвід його формування у системі вищої військової освіти.

Актуальність подібного дослідження зумовлюється такими причинами. По-перше, наразі практично ні в кого не виникає сумніву, що головним завданням навчального процесу у вищих військових закладах є формування та розвиток творчої особистості офіцера, який передбачає насамперед зрощування його мислення, зокрема логічного, критичного та творчого, а також формування свідомості та самосвідомості, морально-вольових якостей тощо. Зокрема, як аргументує В. Чебан, у процесі навчання важливо систематично тренувати розумові, психічні й фізичні сили курсантів (слухачів) вищих військових

навчальних закладів, причому з максимальною напругою, оскільки критичний підхід військовослужбовця до отриманої в бойових умовах інформації, особливо щодо позиції супротивника, всебічна перевірка різних варіантів дії є обов'язковими компонентами військової діяльності [1, 46]. Зрозуміло, що за таких умов розвиток та вдосконалення навичок критичного мислення майбутніх офіцерів постає не лише важливим завданням психологічної підготовки, а й невід'ємною частиною більш широкого процесу формування професійних якостей майбутнього офіцера. По-друге, слід відзначити, що вивчаючи проблему формування військового інтелегента, чимало фахівців наголошують на тому, що сучасний світ став ще складнішим, біполярність соціальних систем змінилася багатовекторністю різних політичних сил, протистояння існуючих ідеологій вилилося в соціокультурну протидію цивілізацій, заснованих на різних філософських і релігійних цінностях, різних рівнях економіки і життя. Тому сучасна війна, у реальному чи віртуальному вимірі, — це “битва інтелектів”. Тому майбутнім військовим фахівцям необхідно надавати допомогу не лише в опануванні системою відповідних знань, умінь, навичок, а й в систематизації і класифікації цих знань, у згортанні й розгортанні інформації. Отже, не лише професія військового, а і його

повсякденне життя постійно вимагають реалізації креативної педагогіки, вироблення і закріплення навичок критичного мислення [2, 150]. Нарешті, по-третє, не можна не визнати того, що важливим складником усебічного розвитку особистості військовослужбовця, підготовки його до життя та військово-професійної діяльності є розумове виховання, яке нерозривно пов'язане зі спроможністю майбутнього військового до критичного мислення та критичної оцінки різноманітних ситуацій [3, 117–118]. Усе це гранично підвищує актуальність та теоретичну значущість вивчення цієї проблематики під кутом зору сучасного наукового дискурсу військової психології.

Вивчаючи сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття критичного мислення курсантів у науці військової психології, слід відзначити, що чимала кількість фахівців цілком визнає необхідність формування в курсантів у процесі навчання такого складу мислення, таких прийомів розумової діяльності, які дають офіцерові можливість усебічно вивчати індивідуальні особливості підлеглих, уміло розбиратися у проблемній ситуації, швидко вибирати необхідні засоби і методи вирішення конфлікту, бойового завдання тощо. Крім того, опанування та бойове застосування новітньої бойової техніки та зброї з елементами роботизації, комп'ютеризації потребує від особового складу високого інтелектуального рівня [4, 56–58]. У цьому зв'язку провідні фахівці відзначають, що бурхливе зростання інформаційних потоків загострило проблеми, які пов'язані з інтенсифікацією навчання курсантів вищих військових навчальних закладів. Розвиток бойової техніки передбачає, у свою чергу, розуміння майбутніми військовими фахівцями апаратних процесів, знання оптимальних умов функціонування новітньої апаратури. Це зумовило зростання ролі фундаментальних знань, когнітивних здібностей, інтелектуальних навичок курсантів.

Уміння всебічно проаналізувати причини тих чи інших подій, виділити головне, закономірне, абстрагуючись від випадкового, тимчасового, вимагає певної культури мис-

лення майбутнього військового фахівця, свідомого розвитку його розумових здібностей. Курсанти, які сьогодні проходять професійну підготовку у вищому військовому навчальному закладі, завтра, можливо, братимуть участь у несенні чергування в бойових або наближених до них умовах, коли виникнення екстремальних нетипових ситуацій вимагає від фахівця негайного прийняття рішення. Зокрема, І. Єфремов на одне з перших місць у системі професійної підготовки майбутніх військових спеціалістів ставить розвиток високих розумових здібностей, що включають у себе і навички критичного мислення. Щоб знаходити шляхи вирішення найскладніших оперативних і стратегічних завдань, висувати нові гіпотези та творчі ідеї, офіцер зобов'язаний володіти такими прийомами мислення, як абстрагування, аналіз і синтез, аналіз крізь синтез, узагальнення тощо. Професія потребує від сучасного військового фахівця здатності розпізнавати інформацію, що недоступна безпосередньому сприйняттю, спираючись при цьому на мінімум фактів. Особливого значення в цьому процесі набуває розумова навичка цілеспрямування діяльності та випередження ходу подій, визначення шляхів досягнення поставлених цілей, планування дій під час розв'язання бойових завдань, а також готовність до максимальної продуктивної розумової праці в умовах надзвичайної небезпеки і великих перевантажень [5, 49]. Разом з тим, особливістю військової фахової діяльності є наявність ситуацій, коли необхідно прийняти правильне рішення за короткий термін, причому в умовах часткової або повної невизначеності, тому суттєвою характеристикою офіцера є його спроможність володіти такою ситуацією, яка потребує від військового спеціаліста великої інтелектуальної напруги. Кожна припущена військовим спеціалістом помилка ускладнюється можливістю використання її супротивником, через що її негативні наслідки значно збільшуються. У цьому зв'язку здатність до передбачення, прогнозування є необхідним елементом професійної діяльності військовослужбовця. Як доводять результати наукових досліджень, переважан-

ня фази антиципації над фазою верифікації відповідає відсутності критичності мислення. Людина з несформованими навичками критичного мислення приймає імпульсивні рішення або рішення з ризиком. Урівноважені рішення свідчать про те, що людина володіє здатністю до адекватної критичної оцінки умов завдання. Обережні або інертні рішення приймаються людиною, у розумовій діяльності якої домінує оцінно-контрольна складова. Отже, значне переважання регуляторної фази над когнітивною відповідає догматичному або скептичному типу мислення.

Тут треба відзначити, що сприйняття ризику є важливою поведінковою характеристикою військовослужбовця. Так, військовослужбовці, які схильні до ризику, менше часу витрачають на прийняття рішень і готові приймати якісні рішення з меншою кількістю інформації. Догматизм є характерною рисою індивідів з обмеженим поглядом, які сприймають оточення як зосередження погроз, посилаються на авторитети як на абсолют і через це агресивно ставляться до товаришів по службі, виявляючи авторитарні риси характеру. Догматики не схильні до пошуку значного обсягу інформації, досить швидко в ухваленні рішення, але при цьому демонструють високий рівень упевненості в правильності й слушності прийнятих рішень [6, 217]. Критичність мислення військовослужбовця вченими сприймається ще й як комплексне усвідомлення явища, що пізнається, та виявляється у спроможності розкласти його на частини й інтегрувати, синтезувати висновки про предмет, що вивчається.

Доволі часто в сучасній військовій психології критичність мислення військовослужбовців пов'язується зі сферою розумового контролю за виконанням діяльності, що відбиває погляди фахівця на джерело чинників, що визначають його дії. У цьому аспекті вчені виділяють можливість як внутрішньої сфери контролю індивіда, яка притаманна так званім інтровертам, так і зовнішньої (екстраверти). Тому в інтровертів критичність мислення вище, оскільки особи із цим типом характеру краще контролюють свої

дії. Екстраверти ж, навпаки, віддають перевагу фаховій діяльності під директивним керівництвом. Критичність мислення як невідмінна передумова професійного становлення військових спеціалістів відображається в розроблених психограмах та професіограмах для військових спеціальностей (професій, штатних посад тощо). У цих документах насамперед звертається увага на формування у майбутніх військових професіоналів таких умінь: виділяти в наявній інформації істотні, головні моменти, необхідні для розв'язання проблеми; діяти нешаблонно, швидко приймати рішення в обставинах, що змінюються, бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і обмірковувати, вибирати найефективніший з них, розглядати проблему з кількох різних точок зору; мати незалежні й самостійні судження; робити висновки із суперечливої інформації, проводити аргументований критичний аналіз подій, явищ, вчинків; брати на себе відповідальність за ухвалені рішення та дії; правильно оцінювати оточуючих людей, виявляти їх сильні й слабкі сторони. Водночас, критичність мислення забезпечує високий рівень моральної свідомості й поведінки військового фахівця, критичне ставлення до своєї діяльності та дій інших людей.

Аналізуючи особливості мислення курсанта військових вищих навчальних закладів, слід наголосити, що для курсанта дуже важливо мати здатність критично оцінювати свою розумову діяльність. Курсанти, які разом із такими властивостями, як швидкість розв'язання розумових завдань, самостійність, гнучкість, володіють критичністю мислення, перш ніж висловити певну думку, здійснити дію, ретельно зважують їх зміст, що дає можливість уникнути помилок. Такі курсанти зважують думки, які першими прийшли в голову, і впевнено відкидають помилкові судження. Некритичність мислення характеризується відсутністю перевірки припущень, що виникають у свідомості, й поспішністю прийнятих рішень. Викладачі, інструктори повинні вчити курсантів спочатку добре подумати, зважити усі обставини, а лише потім діяти.

Загальний теоретичний аналіз наукової літератури в галузі військової психології переконливо свідчить, що критичне мислення, поряд з увагою, випереджальним відображенням дійсності, є основою такої важливої особистісної характеристики, як самоконтроль, і знаходиться з нею в тісному взаємозв'язку. Самоконтроль — це здатність випереджати думкою події й усвідомлювати можливі наслідки своїх дій і вчинків. На відміну від спостереження, що йде слідом за подіями, самоконтроль випереджає їх, робить навмисними. Якби молода людина здійснювала такий контроль за прийнятими рішеннями і зробленими вчинками, вона б менше припускалася помилок, поведінка її була б доцільнішою. А самокритичне ставлення до своїх вад веде до виникнення у свідомості образів бажаних якостей, притягальна сила яких є спонуканням до саморозвитку, самовдосконалення. Цей факт має особливе значення у самовихованні особистості військовослужбовця. Отже, з урахуванням усього зазначеного, можна стверджувати, що критичність мислення курсантів вищих військових навчальних закладів виявляється в наявності знань про сутність критичного мислення та його важливість у системі професійної підготовки, прагненні до вдосконалення розумової діяльності, зокрема позитивної мотивації до формування критичного мислення; рефлексії розумової діяльності, яка виражається в усвідомленні та регуляції ходу мисленнєвого процесу та прогнозуванні його результатів; знаходженні й униканні помилок у навчальній і майбутній професійній діяльності; нормативній компетентності та кмітливості як спроможності керуватися нормативними критеріями під час оцінювання результатів своєї та партнерської діяльності.

Ураховуючи те, що військова професійна освіта є складником загальнодержавної системи освіти, і те, що процес формування критичного мислення людини будь-якого віку має відповідати загальнодидактичним принципам, необхідно враховувати досвід формування критичного мислення особистості у процесі навчання в інших закладах освіти. Це вказує на цілий ряд сучасних освітніх техно-

логій, які доцільно використовувати з метою формування критичного мислення особистості. Як засвідчує педагогічна практика, у процесі лекційного навчання педагог звертає особливу увагу на формування в тих, хто навчається, наукового світогляду. У процесі ж самостійної роботи у курсантів розвиваються такі особистісні властивості, як самостійність мислення, організованість і цілеспрямованість у діях, наполегливість у подоланні труднощів, уміння працювати зосереджено й уважно, контролювати себе, опановувати різні способи розумових дій, розвивати пам'ять. Глибокому засвоєнню обговорюваних проблем сприяє колективне обмірковування, обмін думками, чітка постановка викладачем питань перед аудиторією і своєчасне підбиття підсумків виступів, стимулювання самостійних аргументованих виступів, відсутність нав'язливості й тиску авторитетом на учнів. У цьому зв'язку можна стверджувати, що розумову діяльність курсанта активізує застосування проблемного методу навчання, реалізація якого забезпечується насамперед чіткою постановкою питань, які вимагають від курсанта самостійного осмислення і вживання відповідних заходів щодо усунення тієї чи іншої несправності техніки, виходу зі складного становища. Необхідно домагатися від курсантів постійного самоконтролю своїх дій, аналізу причин помилок, яких вони припустились, прийняття самостійних рішень [7, 43–44].

Разом з тим, слід зазначити, що розвиток критичного мислення неможливий без формування у майбутніх військових фахівців навичок коректного, логічного мислення, адже молоді люди, які не володіють навичками критичного мислення, можуть прийняти інформацію як факт, не зробивши навіть спроби проаналізувати її. Проте засилля формальної логіки у навчальній інформації викликає формалізацію знань. Зайва деталізація запропонованої інформації призводить до того, що молоді люди не зорієнтовані на вибір конкретних точок зору з альтернативно можливих. А це, у свою чергу, є причиною пасивності особи у навчально-пізнавальній діяльності. Слід також звернути увагу на те, що

коли викладач і підручник виступають у ролі носіїв, виразників абсолютних істин, той, хто навчається, оперує у своїй розумовій діяльності тільки полярними категоріями. Зрозуміло, що така система надання інформації гальмує критичність мислення особистості. Необхідно організувати навчальний процес таким чином, щоб у майбутніх фахівців не пригнічувалося бажання розмірковувати, шукати рішення, висувати свої пропозиції та ідеї.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки. По-перше, суттєвим для вищої військової школи є той факт, що в процесі навчання курсантів необхідно не тільки і не стільки вчити сприймати навчальний матеріал, а й навчати їх вчитися, здобувати знання шляхом самостійного наукового пошуку. Для розв'язання цього завдання у навчальному процесі використовується дослідницький метод навчання, який реалізується в процесі виконання курсантами різноманітних робіт навчально-дослідницького характеру: підготовки доповідей і рефератів для семінарських і лабораторних занять, постановки і проведення експериментів, виконання курсових та дипломних проектів тощо. По-друге, особистісне і професійне становлення майбутнього військового фахівця, зокрема формування у нього критичного мислення, має розглядатися як процес закономірно побудованого системно-педагогічного керування діями курсантів, основними складниками якого виступають мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, емоційно-мотиваційний, комунікативний та діяльнісно-творчий компоненти. По-третє, процес формування критичного мислення курсантів має відповідати основним вимогам підготовки військових фахівців до майбутньої професійної діяльності, серед яких потрібно виокремити: технологічність, спрямованість на практич-

ний результат, динамічність, проблемність, комплексність, контрольованість, здійсненність, можливість оптимального моделювання тактики військових дій. У цьому аспекті організація навчального процесу у рамках вищих військових навчальних закладів повинна враховувати використання прогресивних педагогічних технологій, сучасних засобів комунікації і автоматизації навчальної роботи науково-педагогічних працівників, а також діагностики рівня підготовки та оцінки успішності навчання курсантів: методів дистанційного навчання, тренувально-імітаційних засобів, автоматизованого контролю засвоєння знань і прищеплення вмінь, самоконтролю успішності навчання курсантів тощо. Розв'язання усіх цих завдань тісно пов'язане з проблемою формування критичного мислення курсантів.

Література

1. Чебан В. В. Военное образование: бюрократический и государственный подходы // Военная мысль. — 2004. — № 1. — С. 44–47.
2. Міщенко В. І. Формування інтелекту військового спеціаліста на засадах педагогічної творчості // Основні напрямки виховання військової інтелігенції у сучасних умовах: Матеріали наук.-практ. конф. вищих навч. закладів м. Харкова, 22–23 листоп. 2001 р. / Харк. військ. ун-т. — 2002. — С. 150–152.
3. Військове виховання: історія, теорія та методика: Навч. посіб. / За ред. В. В. Ягупова. — К.: Graphic&Design, 2002. — 560 с.
4. Педагогика: Учеб. пособие. — Х.: Харків. військ. ун-т, 1996. — 227 с.
5. Ефремов И. И. Авторитет военачальника как социальное явление // Военная мысль. — 2004. — № 10. — С. 48–55.
6. Полікушин В. С., Явтушенко А. М. Основи управління і прийняття рішень у військовій справі: Навч. посіб. — Х.: Харків. військ. ун-т, 2001. — 324 с.
7. Корчемный П. А. Психология летного обучения. — М.: Воениздат, 1986. — 136 с.

Поглиблене дослідження факторів сприяння розвитку критичного мислення у курсантів вищих військових навчальних закладів створило підґрунтя для визначення поняття критичного мислення як фактора психологічної та професійної підготовки майбутнього військового. Систематизовано основні теоретико-методологічні підходи до вироблення та закріплення навичок критичного мислення курсантів.

Углубленное исследование факторов содействия развитию критического мышления у курсантов высших военных учебных заведений создало основу для определения понятия критического мышления как фактора психологической и профессиональной подготовки будущего военного. Систематизированы основные теоретико-методологические подходы к выработке и закреплению навыков критического мышления курсантов.

In-depth study of factors promoting the development of critical thinking in students of higher military educational institutions allows for a definition of critical thinking as a factor of psychological and professional training of the military. Systematizes the main theoretical and methodological approaches to the development and consolidation of critical thinking skills of students.

Надійшла 6 березня 2013 р.